

Микола Алексівець, Сергій Бондаренко

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ

У статті подано нове бачення Другої світової війни, її наслідків в історичній пам'яті.

Ключові слова: Друга світова війна, Велика Вітчизняна війна, 65-річчя Великої Перемоги, Об'єднані Нації, Україна, Західна Європа.

Звертаючись до теми Другої світової війни, то зауважимо, що питання збереження пам'яті про неї та дослідження її трагічних сторінок залишаються актуальними для української історичної науки. Адже ще й дотепер існують діаметрально протилежні позиції щодо подій війни, полярні думки тих, хто брав участь у бойових діях, причому по різних сторонах, тих, хто пережив жакливу фашистську окупацію. Тож формування пам'яті про війну 1939–1945 рр. вимагає поглибленого вивчення та врахування сучасних підходів до цієї величезної трагедії в історії людства.

З огляду на це у запропонованій статті подано нове бачення Другої світової війни, її наслідків в історичній пам'яті українського народу. Відомо, за перемогу над фашизмом людство заплатило страшну ціну. Тож радість землян від Перемоги, 65 років тому, була “із сльозами пополам”. Наші землі, міста і села, народне господарство, культура, як і інших європейських країн, були вщент поруйновані. Але найбільш трагічною і неповторною була загибель 60 млн осіб. Особливо масштабними були втрати на території СРСР, де відбувалися найзапекліші бойові дії. Із числа загиблих у війні майже половина були громадянами Радянського Союзу. Війна завдала і Україні величезних страждань. За сучасними підрахунками, загальні людські втрати народу України складають близько 9 млн осіб. Демографічні втрати від 1 січня 1941 до січня 1945 р. становлять понад 13,5 млн осіб [1, с. 667]. Серед них загиблі, ті, хто залишив Україну (біженці, “переміщені особи”, “остарбайтери”) і не повернувся, та ненароджені. Визволення України стало одним із найважливіших етапів на шляху до повного й останнього розгрому 1945 року фашистських претендентів на світове панування. Це, в першу чергу, обумовлює вагомість історичної Перемоги над знахабнілим й ненависним ворогом, радість, піднесення, гордість за наших пращів, дідів, батьків, усіх, хто був причетний до цієї вікопомної події. Маємо пам'ятати всіх, хто боровся за свободу нашого народу, визволяв його в роки Другої світової.

Ставлення до Перемоги 1945 р., як в цілому до Другої світової війни з боку політиків, громадськості є різним: від суцільної апологетики, беззастережної критики та засудження до її героїзації. На жаль, для цього є солідні підстави. Друга світова війна – це трагедія, це і героїзм безприкладного боріння в ім'я виживання людства. Війна з її кров'ю та жахами стала і для народу України не тільки трагедією, але й героїкою, бо у героїчній, виснажливій та кровопролитній боротьбі він ціною неймовірних втрат – загинув цвіт нації – відстояв Батьківщину від поневолення фашистськими загарбниками, разом з іншими народами переміг нацизм.

Над усіма епохальними подіями ХХ ст. для України – не буде зайвим назвати бодай головні складові його моторошного калейдоскопа: три революції, дві світові війни, громадянська і “холодна війна”, три голодомори, форсована індустріалізація та примусова колективізація, дві німецькі окупації, великий терор 30–50-х років, три проголошення державної незалежності (два з них супроводжувалися кривавими ексцесами), безтямна та руйнівна перебудова, Чорнобильська атомна трагедія, нарешті, зтяжна системна криза, що спричинила деіндустріалізацію та деколективізацію з супровідною соціальною деструкцією,

похмурим Еверестом нависає подія подій – Друга світова війна. Вона акумулювала у собі всі можливі й безмірні людські трагедії, неймовірне напруження духовних і фізичних сил українського народу, залишила глибоку борозну в його історичній долі, її нищівний вогненний вал двічі прокотився по території України, не обминаючи жодного населеного пункту, жодної домівки. Смертоносний буревій сплюндрував українську землю, позбавив життя, понівечив долі мільйонів людей. Не було сім'ї, яка б не зазнала лиха, не відчула болі втрат. Наслідки війни на десятки років наперед визначили складні процеси, відчутно вплинули на психологію післявоєнних поколінь людей, перетворилися на нервову складову сучасного життя.

Тож осмислення Другої світової і Великої Вітчизняної війни, зокрема як рубіжних подій в історії світу й України, є одним із першочергових завдань дослідників. Принагідно зауважимо, що у західних країнах, учасниках антигітлерівської коаліції, широкомасштабну дослідницько-публікаторську роботу з історії Другої світової війни та участі у ній цих країн давно завершено. Так, в 1960-х роках у США було видано 128-томну історію бойових дій армії, у Великій Британії – 30 томів цивільної історії країни часів Другої світової війни та 92 томи “синіх книг” про окремі операції британської армії. Західнонімецькі історики підготували і видали офіційну багатотомну серію “Німецький рейх і Друга світова війна” [2, с. 5]. Протягом останнього часу у західних країнах зусилля істориків зосереджено переважно на різного роду подробицях та другорядних епізодах війни. І не тому, що вони не здатні на більше, – основні проблеми вже ґрунтовно розроблено. Отже, вгамовано громадський інтерес до її питань. Про наслідки та уроки Другої світової війни згадують переважно під час відзначення її “круглих” дат.

У нас зовсім інша картина. Практично воєнно-політична кон'юнктурщина, умовчування, напівправа, інші деформації ходу подій, міфологізація драматичних сторінок війни стали основою і змістом квазіісторіографії одного із найтрагічніших і водночас найепічніших періодів вітчизняного минулого. Полеміка з приводу нез'ясованих питань Другої світової війни продовжується. І справа не лише у задоволенні пізнавального інтересу, і навіть не тільки у політичних амбіціях, скільки у тому, що з 65-річної давнини у наше сьогодення перекочував ряд так і не розв'язаних гострих проблем, що є додатковим збудником громадського спокою – це хоча б такі животрепетні, як долі ветеранів війни, колишніх остарбайтерів, військовополонених, учасників ОУН та УПА, депортованих народів. Розв'язанню “історичних ран” сприяли штучні прогаліни та порожнечі у висвітленні важливих проблем в історії Другої світової війни. Наприклад, постає питання: як, яким чином авторитарно-бюрократична система в СРСР зуміла вижити у війні, вийти переможцем, навіть несприятливий розвиток націй обернути на свою користь? В чому суть причин невдач 1941–1942 рр.? Про фашистський окупаційний режим, роль Сталіна, Жукова та ін.

Зупинимось лише на деяких з них. Як відомо, продовжує точитися полеміка навколо змісту поняття “Велика Вітчизняна війна”. Певна частина як вітчизняних, так і зарубіжних істориків вважають це поняття не досить обґрунтованим науково, сприймають його скоріше як пропагандистське гасло. І тут треба нагадати, що поняття “Вітчизняна війна” вперше вжито Сталіним у його виступі по радіо 3 липня 1941 року. А в його наступних документах та виступах вже використано й поняття “Велика Вітчизняна війна”. Зауважимо, що саме характер “Вітчизняних війн” має і рух Опору в інших країнах, поневолених фашистами. Як і попередня Вітчизняна війна 1812 року, вона мала патріотичний характер, оскільки велася за врятування Вітчизни. До того ж, не була і однопартійною чи однокласовою [3, с. 4].

Але справа в тому, що нині виявилася давно прихована істина: не все суспільство дотримується (і дотримувалося у роки війни) єдиної оцінки характеру війни. Як зазначає відомий український історик М. В. Коваль, суперечка навколо назви війни є надуманою. Справді, війна велася між двома тоталітарними режимами. Проте для українського, білоруського та інших народів нацистська загроза була небезпечною – фашизм вів тотальну

війну на тотальне знищення. Війна проти третього рейху була, отже, тотальною війною за врятування від знищення і Вітчизни, і самих цих народів [3, с. 4].

В інтерв'ю газеті “День” відомий політик, віце-прем'єр з гуманітарних питань опозиційного уряду Олесь Доній на запитання щодо заміни вислову “Друга світова війна” на “Велика Вітчизняна війна” зазначає “Мені здається, історику Табачнику варто пам'ятати, що війна почалася не 1941-го, а 1939-го. Якщо він хоче перейменувати назву, то тоді за яку вітчизну і хто бився 1939 року” [4, с. 5]. У зв'язку з цим підкреслимо, що битви з фашистськими загарбниками українці розпочали ще в березні 1939 р., коли союзник нацистської Німеччини – гортистська Угорщина за підтримки Гітлера напала на Карпатську Україну. “Слабо озброєні закарпатські українці при підтримці співвітчизників з-за кордону першими вступили в нерівні бої із завойовниками. І хоча воєнні події тоді ще не набули всесвітнього розмаху, саме з цього часу (вид. – М. А., С. Б.) українство було вимушене вести війну проти чужоземних зайд” [5, с. 8]. Масштаби воєнних дій через закономірний зв'язок суспільних подій, які складали це конкретно-історичне явище – Другу світову війну, нестримно розширювалися. Тож політику Донію варто знати, що “Таким чином Велика Вітчизняна війна українства проти фашизму охопила 1939–1945 рр. і була складовою частиною війни Об'єднаних Націй проти німецьких та японських претендентів на світове панування” [5, с. 8]. Воюючою стороною у Другій світовій війні Україну, її народ визнано Об'єднаними Націями. Різні суспільно-політичні об'єднання входили до складу цієї воюючої сторони, оскільки вони боролися з фашистськими агресорами [5, с. 8].

Розділяємо думку історика М. Ковалю про те, що є доречним використання паралельних назв без будь-якого ідеологічного навантаження та їх протистояння. Так, кілька загальноживаних назв, крім офіційної – “Вітчизняна війна”, має війна Росії проти навали військ Наполеона у 1812–1813 роках. Російсько-німецька війна 1914–1918 рр. – також спочатку називалася “вітчизняною”, потім російсько-німецькою, далі імперіалістичною і, нарешті – Першою світовою. Чому ж війна СРСР проти фашистського агресора повинна мати лише одну офіційно затверджену назву – Велика Вітчизняна війна? Адже не для всіх ця війна була війною за Вітчизну, “вітчизняною”, “українською”, позаяк не всі вважали СРСР своєю Вітчизною. Для таких людей війна не була вітчизняною. Дослідник В. Радчук, наприклад, вважає, що не може для поневоленої країни будь-яка війна бути вітчизняною. Крім хіба що війни визвольної – за свою незалежність [6]. І ніякої крамоли в іншій назві не можна углядіти, бо якщо вираз “війна між Радянським Союзом і Німеччиною” сприймається нормально, то чому ж негативну реакцію повинна викликати назва: “радянсько-німецька війна” [3, с. 11].

І взагалі, хіба, зрештою, так важливо у науковому відношенні, як називається війна 1941–1945 років. Головне, як нам здається, не в тому, аби будь-що зберегти канонічну назву. Принциповим є збереження пам'яті про війну як визвольну, справедливу, народну. Безумовно, боротьба українського народу, незалежно під якими прапорами, була справедливою, визвольною і вирішальну роль у ній відіграли стійкість і звитяга народу, для якого війна була трагедією. Маємо констатувати, що люди сприйняли німецьку агресію як загрозу своєму існуванню. Друга світова війна одразу ж після вторгнення Німеччини на територію Радянського Союзу стала для народу визвольною і Вітчизняною.

Треба розмежовувати такі категорії, як “сталінізм” і “народ”, не можна не бачити подвійного характеру війни, що її вів Радянський Союз: з одного боку, війни народної, а з другого – експансіоністської, оскільки саме такими ставали її цілі на кінцевому етапі. Тож, осмислюючи добу Другої світової війни й визначаючи, що на Сталіні та його оточенні, так само як на Гітлері й нацистському уряді, лежить відповідальність за її розв'язання, ми все ж не можемо ставити на одну дошку сталінське керівництво з його антинародним курсом і власне народ, що був далекий від експансіоністських намірів “вождя” і, зрештою, став жертвою цієї політики. Мільйони українців захищали від іноземного поневолення, передусім, власне життя, життя своєї родини, свою рідну оселю, свою Батьківщину.

У цьому контексті хочемо привернути увагу ще до однієї військової, вкрай злободенної теми, а саме: недостатнє дослідження наслідків нацистського окупаційного режиму. Ставлення до тематики окупації України фашистським режимом не змінилося і нині, незважаючи на наявність належних джерел і відсутність табу та обмежень. Сьогодні історики захопилися (і цілком виправдано) тематикою, пов'язаною лише з наслідками сталінського тоталітаризму. Злочини нацистів знову наче в тіні.

Але ж історична наука – наука точна, вимоглива, капризів політиків не любить. Щоб виправити становище в історіографії, необхідно рішуче відмовитися від наслідків заідеологізованості й заполітизованості історичних знань. Лише за цих умов можуть бути подолані такі прищеплені історичній науці болячки, як кон'юнктурщина й славослів'я, апологія і тенденційність, тобто вади, що зумовили зникнення її авторитету в народі й змушують частину розчарованих офіційною історіографією читачів шукати відповіді на численні запитання у сумнівних працях непрофесійних істориків та журналістів.

Найнадійнішою базою нової вітчизняної історіографії є теорія і методологія історичної науки. Тим часом у цьому вони, на жаль, серйозно кульгають. Перебуваючи в полоні догматизму, заполітизовані історики не помічають навіть загальновідомих істин, заплутуючи очевидне, збиваючи людей з пантелику.

Ніхто не заперечуватиме, що нацизм, гітлеризм були синонімами загарбницьких війн, що Україна, безумовно, була головним об'єктом гітлерівського “Дранг нах остен”. “Україна – німецька Індія” – цей девіз був узятий на озброєння націонал-соціалістичною партією мало не з перших її кроків. А з приходом до влади у Німеччині Гітлер та його помічники навіть не вважали за потрібне приховувати свої наміри силою захопити Україну як головну умову тривалої війни III Рейху за світове панування [7, с. 17].

Мета нацистів зводилася до насильницького пограбування завойованих територій, запровадження системи жорстокої експлуатації. З усіх країн, окупованих Німеччиною під час Другої світової війни, чи не найбільше постраждала Україна, оскільки інтерес до неї з боку нацистів був особливий. Людські втрати України від окупації становили, як відомо, лише 5 625 тис. цивільного населення та військовополонених таборів, українська економіка була вщент зруйнована та розграблена, культурні здобутки сплюндровано. Картини українського апокаліпсиса доповнювали повернення України до стану абсолютної бездержавності, розчленування її суверенної території з передачею цілих регіонів союзникам Німеччини [8, с. 37].

З появою окупантів саме поняття Україна вже не відбивало його змісту, а було назвою території, включеної до рейху як складова “великого німецького простору” [9, с. 57]. Гітлерівці запровадили нещадний геноцид проти українського народу. Тут виявлено майже 300 місць масових страт людей, 180 концтаборів смерті, 50 гетто. “Новий порядок”, запроваджений фашистами в Україні, не міг не викликати опору місцевого населення. Партизанські загони, підпільні групи, УПА сприяли звільненню України від німецьких окупантів. Саме під час нацистської окупації та після неї українському народові довелося відчути на собі в усій повноті нищівну дію тоталітарних режимів, що мала далекосяжні деструктивні морально-психологічні та демографічні наслідки. Водночас без перебільшення можна твердити, що вигнання нацистів було порятунком України, поверненням до життя самої української нації, заклало базу для створення у майбутньому суверенної і самостійної Української держави [6].

Саме під час окупації виявився “момент істини” у ставленні українського народу і до Батьківщини, і до радянської влади. Попри всі неймовірні труднощі український народ зберігся як етнос, заклав основи сучасної незалежної держави, утвердив власні гідність і авторитет, належне місце серед інших націй світу.

Друга світова війна, як і раніше, зберігає значний науковий і політичний інтерес. І надалі завданнями істориків є: активізація у нагромадженні джерельної бази; необхідність видання багатотомної історії Другої світової війни і Великої Вітчизняної війни; створення експертної комісії з розгляду підручників з історії України для загальноосвітніх шкіл;

заохочення молодих істориків-науковців, що досліджують питання Другої світової війни і Великої Вітчизняної війни та інших навчальних питань.

Дослідження Другої світової війни, її основних етапів на новітній методологічній і джерелознавчій основі сприятиме об'єктивному сприйняттю її уроків та наслідків для народів світу, недопущенню подібного у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Лисенко О. Є. Втрати людської України в Другій світовій війні / О. Є. Лисенко, І. Т. Муковський // Енциклопедія історії України. – Т.1: А–В / Редкол: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2009. – 688 с.
2. Коваль М. В. Друга світова війна та історична пам'ять // Український історичний журнал. – 2000. – № 3. – С. 3–21.
3. Коваль М. В. Друга світова війна та історична пам'ять // Український історичний журнал. – 2000. – № 4. – С. 3–19.
4. Капсамун І. Мілітаризація свідомості / Іван Капсамун // “День”. – 2010. – 16–17 квітня.
5. Шевченко В. За українську землю. Львів і Харків – міста-герої Другої світової війни / Володимир Шевченко // “День”. – 2010. – 16–17 квітня.
6. Радчук В. Велика вітчизняна чи Друга світова? // Дзеркало тижня. – 2005. – 7 липня.
7. Клоков В. І. До питання формування історіографії Великої Вітчизняної війни. Сторінки воєнної історії України // Зб. наук. ст. – Вип. 2. – К., 1998.
8. Муковський І. Т., Лисенко О. Є. Звитяга і жертвовність. Українці на фронтах Другої світової війни. Книга пам'яті України. – К., 1997.
9. Правда и ложь о Второй мировой войне. – М., 1983.

Николай Алексиевц, Сергей Бондаренко

ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА В ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ

В статье дано новое видение Второй мировой войны, её последствий в исторической памяти.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Великая Отечественная война, 65-летие Великой Победы, Объединённые Нации, Украина, Западная Европа.

Mykola Alexiyevets, Serhiy Bondarenko

WORLD WAR II IN HISTORICAL MEMORY

The paper presents new understanding of the World War II as well as its consequences for the historical memory.

Key words: World War II, Great Patriotic War, the 65th Anniversary of the Great Victory, United Nations, Ukraine, Western Europe.